

Деякі зауваги до «Словника Нового Завіту» протоіерея Богдана Огульчанського¹

Нещодавно у видавництві «Дух і літера» вийшов «Словник Нового Завіту» протоіерея Богдана Огульчанського². Це видання є першою спробою систематичного опрацювання церковнослов'янської (далі – цсл.) й української лексики Нового Завіту та їх порівняння. Укладач словника зібрав слова та словосполучення, з якими виникають труднощі під час перекладу церковнослов'янського новозавітного тексту (с. 17), і поставив собі за завдання представити сучасним читачам їх українські відповідники. Для цього він зіставив тексти основних українських перекладів Нового Завіту й запропонував зведений довідник відповідей церковнослов'янської і української лексики Нового Завіту.

У вступній статті до словника Наталя Пуряєва слушно відзначає багатofункціональність такого видання: це і перекладний словник, і словник богословської новозавітної термінології, і незамінний для перекладача довідник прецедентів розв'язання складних проблем перекладу Нового Завіту (с. 11). Словник дає змогу «побачити реальне співвідношення між одиницями оригіналу та перекладу на лексичному, семантичному та стилістичному рівнях, виявляє ступінь відповідності перекладних одиниць на цих рівнях, унаочнює “втрати” такого чи такого перекладу Нового Завіту» (с. 11-12).

Книжку можна поділити на три основні частини: у першій частині вміщено низку вступних статей, друга (основна) – це власне сам словник відповідей, а третя присвячена релігійно-богословській термінології.

У вступній частині словника, крім статті Наталії Пуряєвої, є низка статей самого укладача, у яких він подає короткий історичний огляд українських перекладів Святого Письма, зокрема Нового Завіту, а також пропонує їх аналіз та порівняльну характеристику. Об'єктом уваги стали переклади Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя, Пилипа Морачевського, Івана Огієнка, Івана Хоменка, Рафаїла Турконяка, Валерія Громова та переклад «World Bible Translation Center» (1997). Усіх їх було використано в роботі над словником.

Ознайомлюючи читачів зі структурою словника, упорядник пояснює принципи його укладання та користування. Словник побудовано за гніздовим принципом, слова подано в їхній початковій формі, тобто іменники, прикметники та дієприкметники в називному відмінкові, а дієслова – в інфінітиві доконаного або недоконаного виду (залежно від форми, ужитої в тексті НЗ), потім наведено їхні українські відповідники та грецьку лексику з оригіналу. Кожну словникову статтю супроводжують приклади з українських перекла-

¹ Хочу висловити сердечну подяку старшим науковим співробітникам Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Ксенії Сімович і Галині Тимошик за корисні поради та зауваги, що допомогли вдосконалити текст рецензії.

² Протоіерея Богдан Огульчанський. *Словник Нового Завіту (церковнослов'янсько-українські відповідники)*. Київ: Дух і літера 2016, 224 с.

читачі, перекладачі церковнослов'янських релігійних текстів та інші фахівці були змушені користуватися іншомовними словниками (переважно російськими виданнями Григорія Дьяченка, Петра Гільтебрандта чи інших авторів), а тепер отримали власний українськомовний словник церковнослов'янської релігійної лексики Нового Завіту, що безперечно сприятиме подальшому розвитку лексикографії та релігійної й богословської термінології. У праці над своїм виданням о. Огульчанський використав понад 10 авторитетних церковнослов'янських, грецьких та українських словників і порівняв 8 перекладів Нового Завіту. Його словник, звичайно ж, збагатить книжкові полиці фахівців і буде добрим помічником у праці над церковнослов'янськими текстами Нового Завіту.

Усе ж словник не позбавлений певних недоліків та різного роду помилок і неточностей, які варто усунути при його перевиданні. Зокрема, іноді в ньому трапляються *неправильно чи неточно виведені словникові форми церковнослов'янських слів*. Хоча на початку словника упорядник зазначив, що подаватиме іменники в називному відмінку, однак він не завжди дотримується цього принципу. Наприклад, слово «**ґоциѣ, ґоциїи** (іноді також **ґциїи**; грецьк. – κενός)» зафіксовано в родовому відмінку однини як «**ґциѣ**» (див. Мр 12:203; пор. Лк 1:53)³. Подібне трапляється і з дієсловами, які наведено не лише в інфінітивній, а й в інших формах (наприклад, «**чѣрмнѣцѣткоголнѣко**» (с. 173) замість «**чѣрмновѣтнѣѣ**»). Іноді маємо випадки неправильно виведеної форми дієслова щодо його українського та грецького відповідників, наприклад: «**поракоґґати єєѣ**» (бути в рабстві) у 1 Кор 7:21 замість «**поракоґґітнн єєѣ**» (χράοαι – підкоритися), «**поракоґґатнѣѣ**» (див. Рим 6:18, 22; пор. також 1 Кор 7:15) замість «**поракоґґітнѣѣ**» (δουλόω – стати рабом, стати слугою), «**прѣтнѣѣ**» замість «**прѣтнѣѣ**» (μάχοαι – сперечатися, сваритися, не погоджуватися) і подібне (с. 109-110, 131).

Часом неправильно наведено також і грецькі форми. Наприклад, до слова «**нико́нный**» ('споконвічний; той, що від початку') подано як відповідник грецьке слово «**ἀρχή**» (початок), хоча насправді цьому церковнослов'янському слову в грецькій мові відповідає цілий вираз «**ὁ ἀπ' ἀρχῆς**» (1 Йо 2:13, 14).

У словнику є чимало прикладів, які демонструють *брак розрізнення дієслів активного і пасивного станів*: зокрема, дієслово «**почѣрѣтнѣѣ**» пере-

³ Тут і далі при перекладі церковнослов'янських слів я використовувала такі словники церковнослов'янської мови: Григорій Дьяченко. *Полный церковно-славянский словарь*. Москва 1900 (перевидання: Москва 1993); П. А. Гильтебрандт. *Справочный и объяснительный словарь к Новому Завету*: в 6 кн. Санкт-Петербург 1882-1885 (перевидання: *Spravočnyj i obja-snitel'nyj slovar' k Novomu Zavetu* / вид. Helmut Keipert, František Vaclav Mareš. München: Verlag Otto Sagner 1988-2001); *Словарь церковно-славянского и русского языка*: в 4-х тт. Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук 1847; *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*: у 4 тт. / гол. ред. Josef Kurz (т. 1-2), Zoe Hauptová (т. 3-4), Praha: Nakl. Československé akademie věd, 1958-1997 (передрук: Зоє Гауптова. *Словарь старославянского языка*: в 4 тт. Санкт-Петербург 2006).

кладено як «випишити, викоринити» замість «бути випищеним» (с. 112); «*πομνίολαγνιλα*» – як «мати милість» замість «бути помилуваним» (с. 109); «*δολιγνιλα*» – як «приправляти сіллю» замість «бути приправленим сіллю» (с. 98); «*ηιγταζαγνιλα*» – як «судити, засуджувати» замість «бути судженим, засуджуватися (кимось)» (с. 74).

У певних статтях словника бракує також *розрізнення між перехідними і неперехідними дієсловами*. Наприклад, для багатогранного цсл. слова «*ποδκνζαγνιλα*» подано чотири варіанти перекладу з різними грецькими відповідниками: 1) боротися, битися (навкулачки) (πυκτεύω); 2) намагатися, силкуватися, старатися, дбати (ἀγωνίζομαι); 3) підбадьорювати, утшати (παρακαλέω); 4) вагатися, хвилюватися (σαλεύω) (с. 106). При цьому упорядник не зауважив, що дієслова у третьому пункті цього списку відповідають радше перехідному дієслову «*ποδκνζαγνι*» (кого), а не «*ποδκνζαγνιλα*», яке є неперехідним. Також незрозуміло, чому дієприкметник «*ποδκνζαγνιγι*» (αδρζγζ αδρζγα), що вживається у третьому значенні цього слова (παρακαλέω), опинився серед прикладів його четвертого значення (σαλεύω).

Серед труднощів лексикографії одним із найважчих викликів є *частини-номовна невідповідність перекладених слів*. Через брак точних відповідників у різних мовах перекладачі не раз змушені вдаватися до описових конструкцій чи замінювати одні частини мови іншими. Все це породжує згодом неперборні труднощі для укладачів перекладних словників, які просто приречені на те, що в перекладі тих чи інших слів будуть траплятися певні неточності. І це видання не є винятком. Як зазначає сам упорядник словника, «у церковнослов'янському тексті грецьким словосполученням з одними частинами мови можуть відповідати церковнослов'янські словосполучення з іншими (наприклад, виразу з дієсловом може відповідати вираз з іменником або прикметником і навпаки). Така ж невідповідність може бути між церковнослов'янським та українським термінами» (с. 31).

Стикаючись із цими проблемами, укладач словника вирішив послідовно подавати основне грецьке слово (чи словосполучення) з оригінального тексту, а з українських варіантів наводити ті, які, на його думку, відповідають змісту грецького оригіналу і є семантично найвиразнішими (с. 31-32). З одного боку, такий вибір допомагає користувачам словника правильно зрозуміти відповідний уривок Нового Завіту, але з іншого – він часто приводить до того, що церковнослов'янський та український відповідники можуть не лише бути віддаленими від оригінального грецького слова, а й не узгоджуватися між собою. Внаслідок такого підходу виникають цікаві казуси.

Найвиразніше це можна побачити на прикладах дієслів, які у грецькій мові вжиті у формі субстантивованого інфінітива, а в церковнослов'янській мові передаються іменником (наприклад, слово «*πορϋγνιγ*» для перекладу грецького інфінітива «τὸ ἐμπαίξει»), а також грецьких дієслів у пасивному стані, що в церковнослов'янській мові передають зазвичай за допомогою дієприкметника

пасивного стану та дієслова «кѣти». Скажімо, дієприкметник «порѣганъ» (від дієслова «порѣгати(ѣ)») перекладено як «бути осміяним, зневаженим» (с. 110), хоча насправді такий переклад неточний, тому що стосується всього складеного присудка «порѣганъ кѣти», яким перекладено грецьке дієслово «ἐμλαίζω» у формі дієприкметника пасивного стану «ἐνελαίχθη» див. Мт 2:16). Щоб переклад був точним, доцільно або вказати весь церковнослов'янський вираз «порѣганъ кѣти» (пор. Мт 27:29; Мк 15:20), або ж перекласти слово «порѣганъ» дієприкметником «обманений, ошуканий, зневажений».

Інший приклад неузгодженості між церковнослов'янськими і грецькими відповідниками – це випадок, коли предикативний родовий відмінок іменника у функції означення передано церковнослов'янським прикметником. Наприклад, як аналог до дієприкметника «пóхотный» словник пропонує грецький іменник «ἐπιθυμία» («к ст҃ра҃сти пóхотный < ἐν πάθει ἐπιθυμία» – с. 112), хоч у грецькій мові існує точний відповідник цього слова у формі прикметника – «ἐπιθυμητός».

Якщо у другій частині словника церковнослов'янські слова засвідчено й витлумачено в контексті новозавітних уривків, то в третій частині виділено слова богословського змісту, які подано вже як терміни без жодного контексту і прив'язки до конкретних випадків їх уживання у Новому Завіті, і саме тому переклади деяких слів стають неповними чи неточними. Наприклад, «не҃рака́анный» (ἀμεταμέλητος) перекладено як «незмінний, непорушний» (с. 182); «не҃тлѣкнѣѣ» (ἀφθαρσία) засвідчено лише як «неушкодженість» (с. 182); «҃дѣний» (чи то пак «҃дѣій») – «той, що всередині; внутрішній» (ἐνών < ἐνεци) або «значущий, значний» (ὄν < еіци) (с. 190), а такий фундаментальний відповідник цього слова, як «Той, що є» чи «Сущий», зовсім не знайшов місця у перекладі. До цсл. слова «҃рѣѣрѣлюбіѣ» (φιλάρυρία) підібрано український відповідник «срібллюбство», хоча доречніше було би перекласти це слово як «грошлюбство», оскільки воно є богословським терміном для окреслення гріха захланності чи жаги до збагачення – чи то в грошах, чи то в інших їх «еквівалентах» (срібло, золото тощо). В одному випадкові український переклад слова взагалі пропущений: у слові «иказаніа» подано лише грецький відповідник «ἐρμηνεία» (с. 188).

Та попри те, що у словнику трапляються деякі неточності, все ж слід визнати, що українська філологічна та богословська наука збагатилася ще одним корисним лексикографічним виданням, і це не може не радувати. Словник буде особливо корисним для філологів, богословів та студентів духовних закладів і богословських факультетів, стане добрим помічником у перекладі Нового Завіту з церковнослов'янської мови та вивченні релігійної лексики, а також у порівняльних дослідженнях українських перекладів Нового Завіту.

Марія Горяча